

Aide Sadun

CEMİL SIDKI AL-ZAHÂVÎ VE CEHENNEMDE İSYAN ADLI MANZUMESİ

Bugünkü Irak'ın en büyük şairi Camîl Şidkî al-Zahāvî, yalnız bir şair değil, aynı zamanda bir âlim ve bir feylesoftur. Hayatının erken devirlerinden itibaren, bütün şarkta bilhassa Arap memleketlerinde, büyük bir şöhret kazanmıştı. Eserlerinin mühim bir kısmında, felsefî ve ilmî mevzulara temas eder. Şiirlerinin ekserisinde tesadüf edilen LEYLÂ, vatanının sembolüdür. Hakikaten Zahāvî, vatanını çok sevmiş, onun yükselmesi için düşündüğü içtimaî ve siyasî imkânları ve onun için beslediği ümitleri şiirlerine mevzu yapmıştır.

Baştan başa mücadelelerle geçen bir hayatın sonunda, haklı olarak, Irak'ın en büyük şair, feylesof, müceddit ve vatanperveri mevkiini kazanmış olan Camîl Sidkî al-Zahāvî, 18 Haziran 1833 senesinde Bağdad'da dünyaya gelmiştir. İran'da Kirmânşâh'ta Zahâb'dan¹ hicret ederek gelmiş asil bir aileye mensuptur. Babası Muhammed Fayzî al-Zahāvî, bir müddet Bağdad müftülüğü yapmış, islâmî ilimleri ve Arab edebiyatını esaslı olarak bilen bir şairdi; annesi de asil bir aileye mensuptu ve adı Fîrûzac idi. Zahāvî, babasının talebesi olarak, ondan klâsik ve dinî arap ilimlerini ve edebiyatını öğrenmiş, büyük bir arzu ve merakla yeni Arap edebiyatını takip etmiş, farsça, türkçe ve kürtçeyi de öğrenerek, tercüme edilmiş garp eserlerini okumuştur. Şairimiz, pek genç yaşında, memuriyet hayatına atılarak, evvelâ Bağdad'da Maarif Meclisine âza tayin edildi; sonra hükûmet matbaası müdürü ve daha sonra da İstinaf mahkemesi âzası oldu. Bu sıralarda, yirmi beş yaşlarında olan şairde, hayatının sonuna kadar, şiddetlenerek devam eden bir felç başlıyor ve elli beş yaşlarına gelince, sol bacağı tamamiyle tutuluyor. Hastalığa yakalanmasından birkaç sene sonra (1890), Kerküklü² asil bir ailenin kızı olan Zekiye hanım ile evlenmiştir. Az tahsil görmüş olmasına rağmen çok zeki ve anlayışlı olan bu kadın Zahāvî'nin

¹ *Rubâ'iyat al-Zahavi*, Beyrut, 1924, mukaddeme, s. 13.

² Zevcesinin mektubu ve *Rubâ'iyât al-Zahâvî*'nin mukaddemesi.

hayatında pek mühim bir mevki tutar. Muhakkak ki şair, hastalıklı ve onun neticesi olarak ıztıraplarla dolu hayatında, göstermiş olduğu çalışma ve düşünme kuvvetini, eşinin şefkatine medyundur.

Zevcesinin naklettiğine göre, çok garip ve tuhaf huyları varmış; yazı ile meşgul olduğu zamanlarda, odasına çekilerek, günlerce kimseye görünmez, hayal ve düşünceleriyle başbaşa yaşar, harice karşı en küçük bir alâka bile duymazmış. Sâirfilmenâm olduğundan, geceleri dolaşmış ve bu hal kırk yaşına kadar devam etmiş. Bünyesinin çok zayıf ve kuvvetsiz olmasına ve hastalık dolayısı ile duyduğu elemelerden uykusuz ve yorgun geçirdiği bir çok gecelere rağmen, hafızası ve fikirleri berraklığını kaybetmemiş, bilâkis şair ihtiyarladığı halde düşünceleri çok dinç kalmıştır¹. Zahāvî'nin garip huylarından biri de, her gün yediği yemeği değiştirmeksizin ısrarla bir iki ay yemesidir; Zahāvî bir yemeğe iki ay devam ettikten sonra, başka bir yemek istemiş; evinde yalnız kalmaktan hoşlanmaz, zevcesi'nin bir çocuğa bakar gibi, kendisi ile her an meşgul olmasını istemiş. Bundan da anlaşılıyor ki, zevcesi onun bütün huysuzluklarına ve garip hareketlerine sabır ve tahammül etmiştir. Zahāvî'nin *Al-Mar'a* (Kadın) adlı şi'irinde², kadın haklarının hakikî bir müdafii olması, *al-Mu'ayyad* mecmuasında kadın-erkek müsavâtı hakkında bir makale ile bir şi'ir³ neşretmesi, onun biraz ileride görüleceği gibi, İstanbul'da temas ettiği fikirler ile beraber, zevcesinin kendisine karşı gösterdiği muamele tarzı ile izah edilmelidir. Bu fikirleri, henüz onları anlamak için hazırlıklı olmayan Irak'ta, efkâr-i umumiye de fena bir tesir yaptığından, onu çekemiyenler şaire mümkün olan her fenalığı yapmağa karar verdiler. Onlar, Bağdad valisi olan Nâzım Paşa'nın onu memuriyetinden azletmesi için akla gelmeyecek vesileler buldular ve, emellerinde muvaffak olarak, Zahāvî'ye işten el çektirttiler. Fakat bu hâdiseleri dikkatle takip eden Suriye ve Mısır münevverleri, şairi kuvvetle müdafaa ettiklerinden, Nâzım Paşa'dan sonra Bağdad valisi olan Cemal Paşa onu tekrar eski vazifesine iade etti⁴.

Cemil al-Zahāvî'nin hür fikirli bir mütefekkir olarak tanınması, devlet dairelerinde, sağlam bir mevki kazanmasına mâni olmuştur. Bu vaziyetini, şair *Rubâ'iyât*'ının mukaddemesinde şöyle anlatır⁵:

¹ Zevcesinin bana yazdığı bir mektuptan.

² *Dīvān al-Zahāvî*, Kahire, 1924, s. 55-57.

³ *Ayn. esr.*, s. 276 ve *E I, Suppl.*, Zahāvî maddesi.

⁴ *Rubâ'iyât al-Zahāvî*, Beyrut, 1924, s. 16.

⁵ *Ayn. esr.*, Mukaddime, s. 13.

«Çocukluğumda, alışılmamış hareketlerimden dolayı, bana deli; gençliğimde, eğlenceye fazla düşkün olduğumdan ve hiffetimden, taşkın; olgunluk çağымda, istibdada mukavemet gösterdiğimden, cür'etli; ihtiyarlığımda felsefî fikirlerimi açıkça söylediğim için bana zındık derlerdi».

Cemil al-Zahāvî, 1896 senesinde, İstanbul'a gelirken, ilim ve edebiyat mahfillerini gezmek ve malûmat edinmek için, Mısır'a uğradı. İstanbul'da kaldığı zamanlar Jön Türkler'le temas ettiğinden, Abdülhamid II., onu Yemen Islâh Heyeti reisi olarak, Yemen'e sürdürdü. Şair orada on bir ay kaldıktan sonra avdet etti. Yemen'deki faaliyetine mükâfat olarak kendisine bir nişan verildi. Bununla beraber, hürriyet taraftarları ile münasebetleri devam ettiği için, ikamete memur olarak Bağdad'a gönderildi¹. Bu esnada, Vahhâbiler aleyhine «*Al-Facr al-şâdik*» adlı eserini yazdı². Yine aynı tarihlerde, Yemen'e seyahatini, esirliğini ve Osmanlı İmparatorluğuna dair düşüncelerini ihtiva eden manzum hatıralarını kaleme aldı³ ki, bunlar *al-Kalim al-manzûm*'da toplanmıştır.

Al-Zahāvî, ikinci Meşrutiyet (1908)'ten sonra, 1909'da, tekrar İstanbul'a geldi. Mülkiye Mektebi'nde felsefe hocalığına, Dârülfünun'da Arab edebiyatı tarihi müderrisliğine tayin edildi. Mülkiye Mektebinde vermiş olduğu felsefe derslerini, «*Dârülfünun Mecmuası*»'nda «*Hikmet-i İslâmiye dersleri*» adıyla reşretmiştir⁴.

Fakat genç yaşında yakalanmış olduğu hastalık, birdenbire nüksettiğinden, yeniden Bağdad'a dönmeğe mecbur oldu. Orada, bir müddet Hukuk Mektebinde müderrislik yaptı. Birinci dünya harbinden az bir müddet evvel yine İstanbul'a geldi. Bu defa Meclisi Meb'usan'da Bağdat meb'usudur. Bu vazifeden başka bazı vazifeler de almış, bilhassa muharrirlik ve mütercimlik yapmıştır. Harp çıkınca, memleketi olan Irak'a dönmeğe mecbur kaldı. Arap milliyetçiliğinin harekete geçtiği 1920 tarihinde meşhur Irak isyanına iştirâk etmekten imtina etti. Bununla beraber, İngilizler ile müzakere için seçilen Bağdad'ın bazı yüksek şahsiyetlerinden müteşekkil olan hey'ete âza olmuş ve memleketinin sulh yolu ile istiklâlini kazanması için pek çok gayret sarfetmiştir⁵. Nihayet Şerif Faysal I. Irak kralı olunca, bir çok toplantılarda

¹ *Rubâ'iyât al-Zahāvî*, mukaddeme, s. 15.

² *E I, Suppl. mz. mad.*

³ *Al-Kalim al-Manzûm*, Beyrut 1327-1909.

⁴ *Rubâ'iyât al-Zahāvî*, mukaddeme, s. 15.

⁵ *Ayn. esr*, s. 17.

o da bulunmuş ve her zaman memleketinin istiklâline, ilmî sahada yükselmesine ve maarifin terakkisine dair şiirler okumuştur.

Al-Zahāvî, bir müddet sonra, saraydan bir mektup almıştır. Bunda kral kendisini saray şairliğine ve aynı zamanda Irak müverrihliğine tayin ettiğini bildiriyordu. Lâkin Zahāvî, bu vazifelerden ilkinin kabul edemeyeceğinden ikisini de reddetti¹.

1924 senesinde Suriye ve Mısır'a son bir seyahat yaparak Bağdad'a döndü ve Âyan âzası oldu. Dört sene bu vazifede kaldıktan sonra, çok münzevî bir hayat geçirmeğe başladı. Bu seneler zarfında *al-Hilâl*, *al-Mukattaf* ve *al-Mukattam* mecmualarına bazı şiirler yollamakla iktifa etti². Bunlardan bazıları divânlarında mevcuttur. Cemil Sıdkı al-Zahāvî, uzun müddet devam eden bir hastalıktan sonra, 23 Şubat 1936 tarihinde Bağdad'da öldü.

*
*
*

Al-Zahāvî'nin eserleri ve onların edebî değerleri hakkında malûmat başlıca şu eserlerde mevcuttur :

- 1) R. Buṭṭî, *Siḥr al-şîr*, Kahire, 1922. s. 5—66;
- 2) Ayn. müll., *al-Adab al-âşri fî'l-İrāk al-ʿArabî*, Kahire, 1923, s. 5—66;
- 3) Sarkîs, *Dictionnaire encyclopédique de la bibliographie arabe*, Le Caire, 1929, s. 978—979 (burada, şairin 1919 şenesine kadar yazmış olduğu eserlerinin tam bir listesi verilmiştir);
- 4) *Rubāʿiyāt al-Zahāvî*, Beyrut, 1924, mukaddime (şairin kendi yazdığı hal tercümesi).

*
*
*

Fasih arapça ile yazan al-Zahāvî, bir zamanlar halk dilini müdafaa edenlerden biri idi. O zamanki fikrine göre, fasih, klâsik arapçanın yerini halk dili almalıdır. Şairlerin körü körüne taklitçiliğe düşmelerini, öz dillerine ve milletlerine sadık kalmalarını tavsiye eder. Şekil ve esas bakımından yeni Arab edebiyatında hakikî bir müceddit oluşu, hiç bir zaman inkâr edilemez. Şiirde kafiye taassubu göstermemiştir, muhtelif kafiyeli, hattâ kafiyesiz şiirler yazmıştır³.

Arab edebiyatında çok nâdir tezaüf edilen «intihar» fikrinin onun

¹ *Rubāʿiyāt*, mukaddime, s. 19 ve *E I, Suppl.*

² *Rubāʿiyāt*, mukaddime, s. 16 ve *E I, Suppl.*

³ Bilhassa *Al-Hilâl*, c. XXXV, No. 8 (Haziran 1927) sayısında s. 913-917 de «*al-Şîr al-mursal*» ile «*Baʿd al-ʿām*» adlı yazıları mühimdir.

şiiirlerinde bulunması nazarı dikkati celbeder¹. Muasırları arasında hikâ, e şeklinde ilk şiiir yazan al-Zahāvî olmuştur².

Al-Zahāvî'nin neşredilmemiş eserleri şunlardır:

Al-Kalim al-manzûm, Beyrut, 1327—1909. İlk divanı;

Al-Mucmal mimmā arā, Kahire, 1924 (bu eser, bilhassa şair tarafından çok beğenilmektedir)³.

Kitāb al-Kāināt, Kahire, 1896⁴

Al-Hayl va' sibākuhā, Bağdad, 1896⁵

Rubā'iyat al Zahāvî, Beyrut, 1924⁶

Divān al-Zahāvî, Kahire, 1924⁷

Al-Lubāb, Bağdat 1923⁸

Al-Auşāl, Bağdat 1934⁹

As-Sumāle Bağdat, 1939 (şairin vefatından sonra zevcesi tarafından bastırılmış olan son divanıdır)¹⁰.

Zahāvî'nin basılmış olan bu eserlerinden başka, *Satranç*¹¹ isimli bir eseri ile muhtelif gazete ve mecmualarda bir çok yazı, şiiir ve makaleleri vardır. Farsçayı çok iyi bildiğinden İran'ın mütefekkir şairi Ömer Hayyām'ın rubailerinden de bir kısmını arapçaya tercüme etmiştir. Bu rübaileri, manzum ve mensur olarak, *Rubā'iyāt al-Hayyām* adı altında 1928 senesinde Bağdad'da bastırmıştır.

Al-Zahāvî, ilk tahsil zamanlarından başlayarak, müsbet ilimlere ve tabiat felsefesine büyük bir alāka göstermiştir; hatta bazı ilmî nazariyeler de ortaya atmak istemiştir. Meselâ Newton'un cazibe nazariyesine muhalif olan nazariyesini *al-Cāzibiye va'l-daf'*¹² isimli yazısında şiddetle müdafaa etmiştir. Tabiidir ki, bu nazariyeleri tecrübelerle değil, sırf fikirlere dayanır. Bunlar umumiyetle az rağbet görmüştür¹³. Bundan başka *al-Kavn va'l- hayāt*'ında Darwin'in tekâmül ve hayat mücadelesi nazariyelerini anlatmıştır¹⁴.

¹ *Divān al-zahāvî*, Kahire, 1924, s. 404

² *Ayn. esr.*, s. 68-73; «*Asmā*» ve s. 73-76 «*Tāğiyat Bağdād*».

³ Bk. *Revue du Monde Musulman*, LXII, 1925 s. 209-10.

⁴ Bk. Louis Massignon, *R. M. M.*, c: XII, s. 567-570.

⁵ R. Buṭṭî, *Şihr al-şîr*, s. 13.

⁶ Bk. *R. M. M.*, LXII 1925, s. 209.

⁷ *Ayn. yr.*

⁸ *Encycl. de l'Isl. Suppl.*, Zahāvî maddesi.

⁹ Bk. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1936, s. 160-161.

¹⁰ Zevcesinin mektubundan.

¹¹ K. Buṭṭî, «*Al-Adab al-ʿaşrî*».

¹² *Divān al-Zahāvî*, s. 142-143.

¹³ *E. I. Suppl.*, Zahāvî maddesi.

¹⁴ *Rubā'iyāt al-Zahāvî*, s. 190-140.

إلا أنا وهدى
 روض وبتان ورد وريحان
 بلابل تشو فيرقص البان
 تشي زرافات حور وغلان
 الكلكل سرور الكلكل جلان
 الناس في رعد
 إلا أنا وهدى

تزاد آلامى ~~تألمنى~~ من همدانى اللى
 أهكدا اثنى فى كل ايامى
 فابن آمالى واين احلامى
 اذا دنا هتفى نزول آلامى
 فليس لي نبي
 سوى الربى مجدى

للقوم احقاد على تزاد
 كم زوروا عنى قولاً وكم كاروا
 كان قوسى عنى نرجح اليرى حادوا
 الى وان جارت على بغداد
 اهوى لى همدانى

هذا الذى عنى
 بنايتى انزارت تجارنى بارى
 سعادتى ولت تغابتى زارتى
 جارتى قلت جلاذق غارتى
 عصفورتى فرت همامتى طارنى
 لقد اتى نحسى
 وقد مضى سعدى

جيس همدانى الزهاوى
 ليدع العربد
 ياغنىنا الزكرب
 ياغنى من عربد غنى انا راضى
 ياغنى فى اطلاقى اثنى ياغنى
 ياغنى فى اطلاقى اثنى ياغنى
 ياغنى فى اطلاقى اثنى ياغنى

Al-Zahāvî, az da olsa, medhiyelerde yazmıştır; fakat umumiyetle müdafaa ettiği ahlâk kaidelerine uymadığı ve medih ile hiciv gibi eski tarzdan tamamen uzak olduğunu iddia ettiği için, kendisine yukarıda da bahsettiğimiz gibi, saray şairliği teklif edildiği halde bu vazifeyi reddetmiştir; bununla beraber, bazı arkadaşları için yazdığı mersiye-siyeleri birer medhiye telâkki edenlere şöyle cevap vermiştir:

«Medihlerime müstahak olmayan kimseleri medhettim; bunu, zarurî olmalarına rağmen, kötü ahlâkımdan biri addediniz»¹.

Kasideleri arasında birkaç tanesi vardır ki, onlardan ayrıca bahsetmek icab eder. «*Rivāyat Leylā va Samîr*»² bir faciayı tasvir eder. «*Asmā*» da hazin bir hayat sahnesi hikâye edilmiştir, çok güzel manzum bir hikâyedir³. İrak'ın meşhur sellerinden birini tasvir eden «*Nakbat al-fallāh*»⁴ yersiz, yurtsuz kalmış, çoluğunu çocuğunu kaybetmiş zavallıların halini tasvir eder; mevzuu çok güzel bir tarzda ifade edilmiş olduğu gibi, teessür de çok iyi ifade edilmiştir. «*Al-Rabîc va'l-ḥarîf*»⁵ ilk ve son bahar mevsimlerini anlatan bir manzumedir; tabiat güzellikleri ile onların karşısında duyduğu hüznün ve saadeti tasvir ediyor. «*Fî cenb Dicle*»⁶ isimli manzumesi, şairin orada geçirmiş olduğu güzel günleri ve tabiata karşı hissettiği hayranlığı anlatır.

Al-Zahāvî'nin tefekküre meyli ve üslûbunun kudretli ve hakîmane olması, şiirlerinde derin bir hassasiyete rastlanmasına mani olmuyor. Meselâ «*Kızının mezarı başında*» isimli şiirinde, bir annenin ölen kızı için duyduğu ıztırapları ve mezarın başında döktüğü gözyaşlarını çok güzel tasvir eder⁷. Garip bir üslûbla ve samimî duygularla yazılan «*Ninni*»⁸ si rikkat ve şefkatle dolu bir eserdir. «*Anî'n al-macrūh*»⁹, şairin bizzat kendi meyvus halinin ve çektiği ıztırapların tasviridir.

Divanlarının ikincisi olan «*Rubā'iyāt al-Zahāvî*», bin kadar rubâî (dübeyt) yi ihtiva eder; bunlar Hayyâm'ın rubailerini hatırlatır ve onlardan ilham aldığı muhakkaktır. İlk eserlerinde bedbin bir insanın melânkolik ruhunu ve bedbaht felsefesini görüyoruz; fakat sonraları, tıpkı Hayyâm gibi, hayatın güzelliğini ve zevklerini sevmeğe başlıyor. «Onun için ömrün çabuk geçtiğini, günlerin kısa olduğunu ve hayat-

¹ *Dīvān al-Zahāvî*, Kahire, 1924, 1843, s. 3.

² *Luğat al-ʿArab*, 1924, no. 10, s. 577-608.

³ *Dīvān al-Zahāvî*, s. 88-73.

⁴ *al-Rabîḥa al-şarḳiyya*, 1929 not: 7, s. 23-6 ve *al-Avşāl*, Bağdat, 1934, s. 25.

⁵ *Al-Avşāl*, s. 31-35.

⁶ *Ayn. esr.* s. 132-33.

⁷ *Dīvān* s. 77-79.

⁸ *Dīvān*, s. 14-16.

⁹ *Dīvān*, s. 188-218.

tan mümkün olduğu kadar istifade edilmesini tavsiye eder: «Zevkle yaşa ve ondan istifade et; dünya sana cömertlik gösterir, birgün dünyadan gittin mi tekrar dönmeyeceksin»; «Tatlı bir hayatı nimet bil, çünkü, öleceksin! eline düşen fırsatı kaçıрма, istifade et»¹.

Camîl Şidkî al-Zahāvî'nin, *al-Savra fi'l-cahîm* (cehennemde isyan)² isimindeki büyük manzumesi, yalnız başına, bir eser sayılabilir. Şiir, müteassıpların hiddetini üstüne çekti ve şairi hakikî bir müslüman olmamakla itham edildi; o kendisini, kendine zındık, dinsiz diyenlere karşı müdafaa etti; fakat şüpheye sebep olacak başka şiirler söylemekten de çekinmedi.

Al-Savra fil-cahîm, şairin mezarda başlayıp, cehennemde biten uhrevî bir seyahatını tasvir eder. Mevzu'un, gerek fikir, gerek tasvir itibari ile, yalnız kendi muhayyelesinin mahsulü olmadığını görüyoruz. Müslüman âleminde bu mevzu üzerinde şiir yazanların bin sene evvel yaşamış olan büyük şair Abu'l-^calâ'al-Ma^carrî'den ilham aldığı muhakkaktır. Çünkü aynı fikir, değişik bir tarzda, onun «*Risâlat al-ğufrân*»'ında işlenmiştir (Kahire, s. s.).

Şairin ilham aldığı ikinci bir memba da Dante'nin «*İlâhî Komedyası*» olabilir. Ahiretin üç merhalesi olan cehennem, a'râf ve cennet, hıristiyanlıkta olduğu gibi, İslâmiyette de vardır. Yalnız mevzu teşkil eden hadiseler ve şahıslar ayrılıyor; Dante eserinin mevzu'unu ve şahıslarını mitolojiden ve o devirde bilinen bazı şiir ve efsanelerden almıştır.

Halbuki, gerek ona bu fikri ilham ettiği kuvvetle iddia edilen Ma^carrî, gerekse al-Zahāvî, hadiseleri hakikate ve dinî membalara istinad ettiriyorlar ve bahsettikleri şahısların hepsi, âlimler, feylesoflar ve fen adamlarıdır. Diğer bir fark ta, Dante'nin imanına mukabil, burada şüphenin sezilmesidir; şair, ruhunda cevapsız, şüpheli kalmış iman meselelerini ve onları anlayışını ifade ediyor. Onu, bazan ilâhî azametini karşısında titrerken, bazan da soğuk kanlı, fakat daima müztehzi ve o adâleti hiçe sayan vakur bir adam halinde görüyoruz. Manzumesinin son ikimısrasında, gördüğü bir rüyayı naklettiğini söyleyerek, düşüncelerinin müteassıb bir muhit te uyandıracığından emin olduğu aksul'amelden kendini bir dereceye kadar kurtarmak ister.

¹ *Rubâ^ciyyât al-Zahāvî*, Beyrut, 1924, s. 49.

² *Al-Avşâl* s. 293-317.

Cehennemde İsyân

— Münkerle Nekir —

Ben öldükten ve mezar beni sardıktan sonra, Münkerle Nekir isticvaba geldiler. Niçin ve nasıl olduğunu bilmiyorum, iki melek göründü. İkisinin de asık yüzlerinden şer akıyordu ve ikisinin de tos vuracak boynuzlara benzeyen uzun, kaba burunları vardı. Aslan ağzına benzeyen büyük bir ağız, bana köpek dişini gösteriyordu; ellerinde kalın ve korkunç yılanlar kıvranıyor ve dolanıyor, gözlere ateşler yolluyordu. Mezarımda uykuda idim; beni uyandırdıkları vakit şu'ur avdet etti ve o zaman mezar dar ve sıkıntılı göründü; hava için küçük bir delik bile yoktu, yerin altında olduğumu anladım. Haris insanın son menzili olan bu toprağın biraz altı, kaybeden için sıkıntılı bir çukur, kazanan ve kurtulan için bir bahçe ve havuz mudur?

*

Uyanan ölü, şaşkın bir halde iken hayatta, dünyada gezdiği günlerde ne işler ile meşgul olduğu hususunda ağır sualler sormağa geldiler. Yerin altında bir ses; sonra benimle ikisinin arasında son derece sert bir konuşma başladı. Karşımda kartal gibi durdular, ben de karşılarında bir serçeye benziyordum. Azmimin günün birinde bir şeyden kırılı ağını tahmin etmemiş olduğum halde, cesaretim kırıldı. Korkunç bir şey karşısında korkmuş bir insanın ağız açması gibi, evvelâ ben de ağzımı açıyordum; sonra kendime hâkim oldum, kendimi şüpheleri mucip olmayacak bir nefis taşıyormuş gibi gösterdim. Cesurdum ve sanki artık birşeyden korkmuyordum. Şu kadar var ki, hayatımın sonlarında hakikatı açıkça söylediğim için vaziyetim zorlaştı. Hür olan bir edip için nifak kusurdur ve hiçbir vicdan da buna razı olmaz. O büyük felaket başıma geldi ve mezarlar benim mezarımın feryadından ızdıraba düştüler.

Meleklerin biri ile ölü arasında birçok sual ve cevabı ihtiva eden konuşma ve ölü'nün onu kandırmağa çalışması.

Sert bir bakışla bakarak, «Sen kimsin?» dedi.

«Tabutunun içine gömülmüş bir ihtiyar» dedim.

«Hayatta iken ne yapardın?» dedi.

«Yeryüzünde her yaptığım basitti ve yaptığım işler arasında da mühim birşey yoktur» dedim.

«Türlü san'atların hangisinde ihtisasın vardı?» dedi.

«Hakkına riayet ederek, şiir ile, çok uğraştım; arada sırada resimle de uğraşıyordum» dedim.

«Sen ihtiyar bir adam olduğun zaman, dünya yüzünde itikad ettiğin dinin ne idi?» dedi.

«Orada dinim İslâm dini idi, bu da ihtirama lâyık olan dindir» dedim.

«İbâdet ettiğin kimdi?» dedi.

«Duyucu ve Görücü olan Rabbim» dedim.

«Evvvelce, hür, bağısız ve hayatına aldandığın günlerde hayatın nasıldı?» dedi.

«Hiçbir saadetini görmediğim o hayatı bana sorma! Dünyaya gönderilmiş, hürriyetine sahip olmayan bir köleydim; ne ihtiyarım, vardı ne de seçme hakkım. Bana hiçbir kuvvet ve kudret verilmedi ki, ben de idare edilmeyen birşeyi idare edeyim; ne âmir ne de memur olmadığımından, yerinde duran taş, benden daha iyi idi» dedim.

*
**

«Sen günahattan (Allah'a karşı isyandan) başka ne kazandın?» dedi.

«Hiçbir şey kazanmamış olsam da Rabbim gafurdur. Günahım, bana bir sual sordukları vakit, herkesin söylediğini söylememiş olmamdır. Başkaları, ehvamları yüzünden, sıkı bağlarla bağlıdır. Yemin olsun ki, hürriyet bazan onları memnun edemez. Eğer orada söylenecek şahsî bir fikrim yoksa başkalarının fikrinde istifade etmem. Nice işler vardır ki, akıl onun hakkında vicdanın söylediğinin zıddını söyler. Ekinlerin mahsulü müsavi değildir: bunlar buğday, bunlar da arpa! Orada içi olmayan kabuklar ve kabuğu olmayan içler vardır. Kör körü nasıl takip ederse, inatçı cahil de kardeşini aynen öyle takip eder» dedim.

«Peygamberlerin tebliğ ettiklerini tasdik etti mi? Gurur seni şaşırtmadı mı? Allah tarafından gelen ve müjdecî Resul tarafından bildirilen Kitab (KUR'AN)'a inandın mı?» dedi.

Korku içinde «evet» dedim, «Ruhum onunla sonsuz fefekkürlere dalardı; muhakkak ki, o Allah tarafından gönderilmiştir, bütün insanlara doğru yolu gösterecek parlak bir meş'aledir».

«Muntazam namaz kılar mıydın?» dedi.

«Lir sebep olmadıkça onda hiç kusur etmedim; muhakkak ki bir namazla, güzel bir hûri elde etmek, kaybedilmeyen bir alış verıştır» dedim.

«Ramazanda bir ay oruç tuttun mu?» dedi.

«Oruç tuttum ve iftarlar da pek hoş idi» dedim.

«Zekât veriyor muydun?» dedi.

- «Onu da hiç geciktirmezdim» dedim.
 «Ya Hac, onun hakkında cevabın nedir?» dedi.
 «Hacım beni sevindirir» dedim.
 «Cihada koşarmıydın?» dedi.
 «Ben cihad ile iftihar ederim» dedim.

*
 * *

«Kıyamet gününe inanırmıydın?» dedi.
 «Rabbim ölüleri yeniden diriltmeğe kadirdir; eğer kullarının tekrar dirilmesini isterse onların dirilmelerinden daha kolay ne olabilir?» dedim.

«Mahşere, Mizana, sonra güç olan hesap gününe, herşey hakkında sorulacak ince suallere ve üstünden geçilecek sırata, içinde hûriler, fibrikler dolusu süzölmüş beyaz bal, bereketinden sel gibi taşan iyi sütler ve şaraplar bulunan, yine içinde narlar, hurma ağaçları, üzüm-ler ve üzerinde kuşlar öten hurma salkımları bulunan, yine içinde ne eziyet, ne de zararlı bir şeyin, ne güneş, ne de acı soğğun bulunduğu cennet için ne dersin? O cehennem ki onun içinde asırlardan beri ateş yanar; kaynayan, mayi haline gelmiş madenler onun suyudur, orada esen rüzgâr da çok sıcaktır. Orada mücrimlere azab vardır; yine orada kâfirlere cehennem ateşi vardır. Muhakkak ki her kâfir, iyiliği itiyad dahi edinse de, cehennem içindedir ve ziyandadır. O şiddetli soğğun içinde aynı zamanda donar» dedi.

Ölünün fikrini açıkça söylemesi

«Ey sihirli melek, acele etme, artık bu kadarı fazlal! Gençliğimde imânım tamdı, ne noksanı, vardı, ne de kusuru; şu kadar var ki, içimde şüpheler uyandı, beni teşvik etmeğe başladı, şu'urum istikrarını kaybetti, sonra yeniden daha kuvvetli olarak geri geldi. Lâkin aldâtıcı Şeytan yine onu aldattı; tekrar iman ettim, sonra imanı terkettim; öyle ki hakkımda «bu kararsızdır ve sebatsızdır» denildi. İtikadımdan sonra onu, silahlanmış cesur bir asker gibi akaitle müdafaa ettim ve o kadar derin bir tarzda öğrendim ki hakkımda — «bu eşsiz bir âlimdir» denirdi. Şimdi ben burada şu saatte korkumdan son itikadımın ne olduğunu bilmiyorum» dedim.

Sirat' köprüsünün tavsifi

«Sıratın cehennemde kaynayan bir vadinin üstünde olmasından şüphelenmiyorum; şu kadar var ki, ben aklın ve vicdanın

kabul etmediği şeyi Rabbime isnad edemem. Eğer onun bir kılıç ağzı veya ince bir saç gibi olduğu doğru ise, o halde bunun üstünden nasıl geçilir? Adımlanması binlerce sene süren ince bir köprünün üzerinden geçmenin kolay olduğunu sanma! Şüphe yok ki, bunlardan biri yukarı doğru çıkar, biri doğru, düz ve kolaylıkla gider, diğeri aşağı iner. O öyle uzun bir yarındır ki, onu ancak çok seri koşan kahraman geçer. İhtimal kurban kesenlerin kurbanlarının sırtında geçmeleri daha kolay olacaktır. Eğer ben bir deveyi kurban etseydim, deve onun üstünde iki tarafa sallana sallana beni götürürdü. Eğer ben bir geyiğin sırtına binseydim, geyik sür'atle beni geçirirdi. Allah korusun, ben oradan aşağı düşseydim, akibetim muhakkak çok fena olurdu. Şiddetli ve devamlı ateşin içinde ebedî olarak kalmak hoşça gitmez; zaten ebediyet çok feci bir şeydir.

Ey Rabbimiz! Aramızda azaba karşı sabırlı olan yoktur. Ey Rabbimiz! Bizde hiçbir kudret yoktur, halbuki sen her şeye kadirsin. Bize merhamet et, acı! Çünkü biz âciziz».

Melekler, şeytanlar ve cinler hakkında sual sorulması

«Hem iyisi, hem kötüsü olan cinler hakkında evvelce görüşün reidi?» dedi. «Sonra, Arş sahibi olan Allahla Peygamberin arasında elçi olan o Cibril'e, nurla kaplı olan arşın etrafındaki masum meleklerle ne dersin? Onların tesbihlerinin sesinden sema, arı kovanının uğuldaması gibi uğuldar. Sonra insanların hayatta oldukça, vesveselerinden kurtulmadığı şeytan hakkında, hayvanları ve kuşları ürküten çıplak olarak dolaşan ifritler ve büyük bir zümre teşkil eden ve insanların kendilerine aldanarak sapkınlığa düştükleri şeytanlar hakkında ne dersin?» dedi.

«Göklerde ve yerde ve bu ikisinin arasında Allahın bir çok mahlûkları vardır; şu kadar var ki, ben aklın ve düşüncenin izahından âciz kaldığı her şeyden şüphe ederim. Kitab (KUR'AN)'da hiçbir hata yoktur, fakat tefsirde hatalar vardır» dedim.

Kadınların açılması ve tesettürü

«Kadınların açılmasından bir fayda ümid edilebilir mi?» dedi.

«Açılma tesettürden daha iyidir; muhakkak ki tesettür bir milletin terakkisine ve meziyetlerini göstermesine engel olur. Halbuki açılma onları meydana çıkarır. Eğer onların bir yarısı, diğer yarısından kaçarsa insanlar nasıl medeniyete kavuşur? Bir milletin kadını erkeği

ilerlemedikçe o millet büyük işler yapamaz. Şüphe yok ki, gündüzün aydınlığı içinde öyle insanlar vardır ki gözlerinden karanlık zail olmamıştır» dedim.

Allah hakkında sual

«Allah hakkında içinde bir şüphe var mı?» dedi.

«Yemin ederim, hayır. Kendisine dönülecek» dedim.

«Allah nedir ve sen bana bir bilen cevap vermesi gibi cevap verebilecek misin?» dedi.

«Allaha akıl ermez, o her şeyin fevkindedir ve aziz ve kudretlidir. Tabiat Allahın fasıllara ayrılmış eski bir eseridir; kâinat ta onun satırlarıdır. Muhakkak onu vafedenler kalblerin gizlediği her şeyi bilen âlimdir dediler. Arzın dağlarında, kırlarında, denizlerinde ve göklerde nurdur; hiç sükûnet bulmayan arz ve hiç yıpranmayan gökler onunundur. Her canlı onun sayesinde yaşar ve kaybolur; işler yalnız onun istediği gibi olur. Kâinata varlığı veren odur. Eğer o olmasaydı varlık zuhur etmezdi; o vâ ib-ül-vücûddur, âlem ve kanunları olmadan önce o vardı. Eğer o olmasaydı, ne âlem, ne de tabiat var olurdu. Onun arşı semadadır ve arşın üstüne yaslanmıştır. Emri gecikmez. Sabahın maviliğinde tahtın sarsılması gibi, büyük gürahkârlar yüzünden onun arşı sarsılır. Eğer o bir şeye *OL* emrini verirse, o şey derhal olur ve kat'iyen gecikmez. Bana telkin edilmiş olan bunlardır ve kalbim bunlara karşı duyduğum şüpheden parçalanacak gibiydi» dedim.

Delil gösterilmesi

Söylediklerimi söyledim. Sonra şüphe yok ki, söylediklerimin yanlış mı, yoksa doğru mu olduğunu sen anlamıyorsun. Bütün işleri yüksek olan o Allaha verilen sıfatlarda onun için bir küçültme görüyorum. Yaptığım işlerin mukadder olduğu, nakil ile muhakkak olduktan sonra, cezalandırılmam ne oluyor? Hiç bir işte benim tercih hakkım yoktur; ben hepsini mecburî olarak yaptım. Eğer benim imanım ve küfürüm ondan ileri gelmişse, o halde bana ceza verilmesi çirkin bir şeydir. Bu, eğlence için mi? Halbuki Allah kendini eğlendirmez; zulüm için mi? Habuki Allah zulüm yapmaz. Müstebit, aldatıcı ve çok şirret olan o İblis'i yaratmak doğru mudur? Çünkü o, ruhlara, çıkarılması güç olan tırnaklı şüpheler telkin eder. Her iki dünyada da zulüm ve haksızlık vardır; bazı insanlara bedbahtlık ve Allaha karşı isyan, bazılarına da sevinç ve saadet nasib olmuştur; ancak sema hiç hareket etmiyor.

Allah esîrdir ve ihtilaf yalnız sözdedir

«Onun zatı nedir?» dedi.

Endişenin şaşkırtmış olduğu bir dille cevap verip söyledim: «Muhakkak onun zatı hakkında bir şey bilmiyorum ve zaten onun zatı perdelerle örtülüdür. Bütün bildiğim şudur: Allah ebediyen diridir ve yok olmaz; bütün kâinata zail olmayan ancak bir lâh vardır ve o esîrdir; bu varlığın hepsi ondan toplanarak feyezana etmiştir, mahvolunca tekrar ona dönmüştür. Şu'urun sana doğru yolu gösterirse, anlarsın ki, esîrle Allah arasında lâfızdan başka fark yoktur. Bildiklerimi açıkça söylemem, bana yeter; bunun zararı dokunacaksa kabahat bilgimindir.»

Ölünün fazla cevap vermekten imtina etmesi

«Cevap verirken düşüncelerimi tafsilatı ile söylemek istemezsem, şüphesiz mazurum. Her iki şakağında saçlarım ağardıktan sonra, kalbimi değiştirmem kolay mıdır?»

«Suratını astığını görüyorum yoksa aldanma seni kibirli mi yapıyor?» dedi.

«İnsan öldükten sonra suratını asmaz, ölümlere surat asmak yakışmaz. Ben zalimlerden korktuğum için, aklımdan geçenleri, onlara olduğu gibi söylemem; zulüm kılıcı başının üstünde dururken, hangi akıl sahibi, fikirlerini açıkça söyler; mezarımda bana karşı ikiniz desert davranmayınız, zira ben merhamete lâyık bir ihtiyarım» dedim.

Beni terk ediniz ve rahatsız etmeyiniz

«Hür olan insanlara, mezarlarında bile, açıkça hak sözünü söylemek memnudur. Beni çukurumda rahat bırakınız, çünkü ben hayatın gürültülerinden hoşlanmam. Hayatta olduğum vakit, günler beni yormuştu, ben bu gün sükûnete muhtacım. Hiç bir sevinç ifade etmeyen ziyaretlerinizle beni rahatsız etmeyiniz ve yalnız bırakınız. Beni yalnız bırakınız, suallerle yorgunluğumu arttırmayın, çünkü bitgin bir haldeyim. Müstebidlerin zayıflara olan tecavüzüne mezar bile mani olmuyor, üstünde bu kadar taş ve toprak olduğu halde mezarımın içinde nasıl yanıma gelebildiniz? Mezarın derinliklerine düştüğüm zaman, dışarı çıkmak daha iyi değildir» dedim.

Bir de baktım ki, mezar, sahipleri için dardır; içi de hüznün ve meşakkatle doludur. Muhakkak her zaman ve her yerde hadiseler, felaketler zayıfın etrafında dönmektedir.

Ölü ile iki meleğin mücadelesi

«Bu söylediklerin hepsi boş sözler, Bu yüzden delil tesirini kaybeder dedi. Boğazım tıkanarak :

«Öyle ise, bana istediğinizi yapınız, çünkü ben bir esirim. İsterseniz, ikiniz de bana burada işkence yapınız, isterseniz beni o alev alev yanan ateşe atınız; dünya yüzünde serbest yaşadığım günlerde, hayatın aldanmaktan başka bir şey olmadığını anlamıyorum. Şimdi itelenerek cehenneme yürüyeceğim, arkamdan da sel gibi büyük bir insan sürüsü gelecek. Siz yalnız bazı meseleler hakkında ne faydası, ne zarararı olan sualler sordunuz. İnsan, ruhu temiz olandır; niçin benim hakikî ruhumu sormuyor sunuz? Niçin o herkesin bildiği hakkı müdafaa uğrundaki cihadımı sormuyor sunuz? Yardımcıların az olduğu günlerde vatanımdan uzaklaştırılmamı niçin sormuyorsunuz? Vefamı niçin sormuyorsunuz? Halbuki dostlarıma karşı vefam pek çoktur. Tehlikeli olduğu halde, fenalığın önüne geçmek için, nasıl çalıştığımı ve erkeklerin bedbahtlıklarından dolayı zulmettikleri kadınları nasıl müdafaa ettiğimi niçin sormuyorsunuz?

*
* * *

Ve bana sorun, yazdığım şiirleri! O şiirler ki halkı, terakki ettirir. Hakkı cesaretle korumamı bana sorunuz, çünkü o sorulmağa değer. Şiir muhakkak yükselmek için bir merdivendir; yine o, milleti hürriyete kavuşturacak bir vasıta. Şüphesiz, şiir; bazan insanlara uyumaları için bir ninni tesiri yapar; bazan da onlara bir ihtardır ve kaya gibi doğruluğa istinat etmemi ve bütün işlerin temeli ve bütün göğüslerin sakladığı şeylerin en iyisi olan doğruluğu; ilmin tekâmülü ve imha edilmemesi için onu nasıl müdafaa ettiğimi bana sorunuz. Doğru olan herşey hakkında sükût ve yalan olan herşey hakkında da sual !

Suale boğma

«Ey bitkin ihtiyar, bütün bu anlattıkların ehemmiyetsiz bir şeydir. Biz sana yalnız açık ve parlak dine ait sualler soracağız. Sen bize, din ile alâkan olup olmadığını ve takdirin ne olduğunu anlat; sonra ilâve et: Kaf dağı hakkında ne dersin? Acaba o doğru mu, yoksa hürafe mi? O zümrütten öyle bir dağdır ki, halkının yarısı iman sahibi, yarısı da kâfirdir. O öyle dağdır ki, ona bakıldığı zaman bakış zayıflamış bir halde geri döner. Ye'cüc, sonra Ma'cuc, set ve bütün bunları inkâr

«etmek aldanmadır. Hârut ve Mârut ve üstüne perdeler inmiş olan sihirler hakkında ne dersin?» dedi.

— «Bunlar hakkında hiç bir mâlumatım yoktur. Zaten aklım onları inkâr etmemi emrediyor. Canlı idim, öldüm ve ölüm de haktır. Burada bulunan şeylere mezarlar şahittir. Dün toprakların üstünde geziyordum, bugün onun altında gömülü bulunuyorum. Ölüm çaresi olmayan ve Allahın değişmeyen kanunlarından biridir».

Son konuşma

Dedi: «Şimdi bunları bırak ta akibetin fenalaşmadan önce, Rabbin kimdir bana söyle!».

Dedim: «Cevap vermem için acele etme, bana biraz müsaade et! Zira şimdi müthiş korkuyorum. Bana karşı fazla sert olma, çünkü ben yıpranmış, çökmüş bir ihtiyarım. Esirin o kerim ve cömert olan, beni kayıran ve muhafaza eden Allah olduğunu zannediyordum. Mezarın korkusundan anlayışım değişinceye kadar bu inancım zâil olmadı. Şüphe yok ki bugün sen, yalnız sen, benim Rabbimsin; senin sayende çukurümde yaşar ve ölürüm; sen o cebbârsın ki ilerde bütün mezarlar senin yüksek hakimiyetin altında kalacaktır».

Kabir azabı

Dedi: «Ey pis mahlûk, sen yolunu kaybetmiş bir kâfirden başka birşey değilsin. Küfretmiş kimselerin cezası şiddetli cehennem ateşidir.» Sonra beni mezarın kenarına getirerek, «Ey büyük feylesuf, sen de bu azabı tad!» dediler.

Dedim: «Afedersiniz, bütün felsefem, şu küçük aklımın telkin ettiği şeylerdi. Ondan sonraki «Sen Rabbimsin» sözüm de benim bir budalalık ve kusurumdur. Cür'etli sözlerim kalb hastalığına tutulmuş olan bir insanın solumasından başka birşey değildir. Ben tabirde yanıldım, halbuki Rabbim Allah'tır. Bütün kâinatta onun bir eşi daha yoktur».

Duyulması hoş olmayan haykırmaya benzeyen bir sesle ikisi de bana cevap verip dediler:

«Hüküm verildi. Şimdi, kanınlar ve sırtları kana bulayan bir dayığa hazırlan. Bir defa küfr ettikten sonra, hataların taşkın insanları akıllandırması gibi, iman etmek fayda etmez».

Uzun bir sopa ile döğerek hükümlerini yerine getirdiler. Az kalsın mezarımın topraklarına gömülecektim. Kanayan vücudum ve

gözyaşlarının çokluğu ikisini de de merhamet uyandırmıyordu. Yemin olsun ki, acıdan, kendime bir yardımcı istemek için bağırdım. Lâkin yardıma koşacak nerede! Sonra, başımın üstüne merhametsizce katran döktüler. Talihsizliğimden o katran kaynıyordu; evvela başımı, sonra yüzümü haşladı, öyle ki, çiçek çıkarmış birinin yüzü gibi, üzerinde sivilceler hasıl oldu. Sonra başımın, tencerelerin ateş üstünde kaynaması gibi, kaynadığını hissettim. Mezarımın içinde hararet o kadar arttı ki, sanki mezar bir tandır olmuştu. Kendimi kaybedinceye ve şunrum zail oluncaya kadar bana azab yapmakta devam ettiler. Sonra kendime geldiğim zaman, kendimi kalın ve sağlam biriple ellerimden bağlanmış buldum.

Mahrumiyetini göstererek ızdırabını arttırmak için ölünün cennete götürülmesi ve sonra cennetin mufassal tavsifi

Sonra, ruhumu beni ayıplamağa teşvik etmek için, ikisi birden beni fezâda cennete doğru uçurdular. Katrana bulanmış vücuduma azab verdikten sonra, ruhumu da muazzab etmek istiyorlardı. Ridvan'ın kulağına bir şeyler fısıldadılar; o da, güç olduğu halde, içeri girmemize müsaade etti. Oraya girer girmez, ıtır ve anber kokusu dağıtan serin bir hava yüzümü okşadı. Gördüklerim beni o derece hayrete düşürdü ki, kendimi sarhoş yahut büyülenmiş sandım.

Cennet: gökler ve yeryüzü kadar genişti. İçinde türlü türlü pek çok nimetler vardı. Yemek sevenler için, lezzetli yemekler, içki içenlere temiz içkiler, kızartılmış balık ve izgara kuşlar. Çok lezzetli kuş izgarasından daha iyi ne olur? Bunlardan başka türlü meyveler ve içleri şarap dolu büyük kadehler vardı. Yine orada, «Tûbâ» ağacı denilen büyük bir ağaç vardı onun gittiğin yere giden bir gölgesi var; dalları yerlere kadar sarkmıştır, genişliği, her taraftan, aylarca bir mesafedir; altında toplama (sâfâ) baldan ve bir diğerinde de taçı zencefil ve kâfûr gibi olan eski şaraptan, orada bulunan halkın içtiği lezzetli ve aynı zamanda çok bol olan sütlerden kolcusu olmayan nehirler akar. Sonra kaynayıp akan ve taşan soğuk, berrak sular (selsebil) vardır. Çakıl taşlarının hepsi, parıltısı etrafa yayılan inci, elmas ve yakuttur. Orada, arzu edilen her şey muhtemeldir ve her istenen de kolaylıkla elde edilir. Topraklarının üstünde çok güzel çiçeklere benzeyen halılar vardır, onların üstüne, müminler istedikleri gibi tâhtlar; rahat ve kalın yataklar konulmuştur. Ve tahtların üstünde ziynetlerini takınmış hürîler oturuyordu. Ne güzel hürîler! Namazını kılmış ve zekâtını vermiş olan herkesin o hürîlerden

nasibi çoktur. Bir erkek, bazan ipekler ve atlaslar giyinmiş olan bu hürilerden yetmiş tanesi ile yatar. Billur gibi yüksek bir sarayın üstünde, güzel bir inci tanesi gibi, sallanarak yürüyorlar. Ne güzeldir onların boyunları ve gözleri! Onlara her bakan büyülenir. Belleri ince, kalçaları ağırdır ve belleri kalçalarını zor taşır. Hizmet eden çocuklar, insanların etrafında dolaşırken serpilmiş inci tanelerine benzerler.

* * *

Orada, içinde kuşların ötüştüğü orman gibi bahçeler vardır. Onun içinde göz ruh, ve kalb imrendiği her şeyi bulur. Canın kuş istemiş olsa, derhal bir kuş, pişmiş olarak, dallarından uçarak yanına gelir. Çamuru peltedendir ve o kadar bol ve lezzetlidir ki, insan yemekle doymaz, usanmaz. Bir incirin, senin için tavuk olmasını istemiş olsan, incir uçarak sana gelir. Şüphesiz orada insanın arzuları o kadar garip şeyler ister ki, iksir bile ondan aciz kalır.

* * *

Orada ne ölüm, ne zararlı bir şey, ne güneş, ne acı soğuklar, ne kış, ne sonbahar, ne yaz var. Dünyanın dönmediğini görüyor musun? Bir cennet, bir cennet üstünde, o da bir diğerinin üstünde; hepsi derece derece, içlerinde sevinçler dolu! Su ile doldurulmuş havuzlar, çiçekleri çiğle sulanmış bahçeler ve saraylar. Bütün bunlar, ve bunlardan daha üstün şeyler var ve bunlarla insanların gözleri ferahlanıyor. Bunun üstünde parlak ve güzel gümüş bilezikler konmuştur. Onlar (cennetlikler) için orada birbiri arkasından gelen nimetler, yine onlar için zevk ve surur var!

* * *

İyi sudan bir yudum içmek istedim de ona dokundum, su avucumdan kaçtı; sanki içmek istediğim o suya benden kaçması emredilmişti. O zaman hatırladım ki, ben şuuru bozulmak için oraya getirilmiş bir adamdım. Mel'un olduğum meydana çıktıktan sonra, ne hakla içmeğenail olacaktım?

Dedim: «Beni nereden getirdinizse oraya götürün! Çünkü bu keuderimi arttırıyor. Gecesi ile gündüzü müsavi olan mezarı, ben evim bilmeğe razıyım. Ey mezar! İhtiyarlığımın şafaklarına merhamet et, bu ızdıraplı halimde sana mühtacım».

Cehenneme götürülmesi ve orada bulunan azabın tavsifi

Deveyi bağlar gibi, beni kayışla bağladılar ve oradan çıkardılar. Sonra kalktılar, beni üç defa o kaynayan alevli ateşin içine sarkıttılar. Nihayet beni, adı bir eşya gibi, ateşin dibine fırlattılar. Orada çektiğim azabı tasvir edemem, çünkü orası cehennemdi.

Ey Rabbim, beni bu azabdan kurtar, ben günah işlemişsem, sen affedicisin!

Cehennem ağzı büyük, açık bir yanardağ çukuruna benziyordu; içinden kırmızı ateş saçıyor ve alevler gibi uçuşan bir hararet veriyor; sonra, ateşin sesini işittiğim zaman, başımda saçlarım diken diken oldu. Bu ateş sesine, insanların, tıpkı bir kedinin devamlı boğuşma sesine benzeyen ve imdad isteyen feryatları karışıyordu.

* * *

Onun derinliklerinde de birbiri altında kazılmış olan kat kat tabakalar var. Azabın en şiddetlisi, en derin tabakasında, cehennemın kaynadığı yerde idi. O yerde, kardeşi mazlûma yardım etmez; o yerde dost, akraba birbirini kurtarmaz. Hergün yemekleri zakkum, içtikleri kaynamış alevli sellerdi. Susuzlara hind kavunundan sıkılmış, fakat fena sıkılmış, acı bir su verilir. Cehennem nefes aldıktan sonra, nefes veriyor ve tekrar nefes verdikten sonra, nefes alıyor. Onlar için orada hergün bir azab, hergün bir elem var; sonra, orada akrepler ve büyük yılanlar, kaplanlar ve sırtlanlar var. Mücrimler, susuzluktan yalvarırlar; lâkin bu yalvarmalarının hiç bir tesiri yok. Onların bakışları hararetlerin şiddetinden kıvılcım saçır. Kaynayıp fokurdayan ateşi kıvılcımları üstünde perişan olan nefesler tutuşturmuş. Yemin ederim ki, yananların yüzleri katran gibi, simsiyah olmuş, yüzün teşekkülâtı değişmiş ve silinmişti, gözler de çukurlarına kaçmış. Onun tutuşan denizlere benzeyen o dalgalı alevlerini hiçbir zaman unutamam. Günahkârlar, kendilerine yardımcı istemek için, bağırıyorlar; halbuki o zaman yardımcı kıymetliydi! Onların eşrafı ile adı halkı müsavi idi; zenginini ile fakiri de müsaviydi.

Şair ile Leyla¹ arasında cehennemde bir konuşma

Cehennemın içinde dolaşıyordum. Arkadaşlarının arasında, inci tanesi gibi, yürüyen Leylâ'ya tesadüf ettim. Yakan kıvılcım, alevlenmiş ateş ve dışlerinde şerareler olan büyük yılanlar üstünde idi. Güzelin gözlerine, eziyetle görülen gözyaşları dolmuştu.

¹ Leyla, Zahâvî'nin yarattığı, sevgilisi Semîr'den ayrılmış bir genç kız tipidir.

Dedim : «Güzeli ne ağlatıyor?»

Dedi : «Cehennem ve ateş ağlatmıyor ; beni ağlatan sevgilimin ayrılığıdır. Sevgilinin ayrılığı büyük bir acıdır, o benden uzak, nasıl ki ben de ondan uzağım. İkimiz de sevdiğimizden uzak yerlerdeyiz. Bizi birbirimizden ayırdılar, ne ben Semîr'i bir gün görüyorum, ne de Semîr beni görüyor. Onu öyle derin bir çukura attılar ki, onun içinden kürtulmanın imkânı yok. Ah! Ayrılık, günahkârların çarpılacağı azaptan daha güçtür. Ben onunla beraber olmuş olsaydım, onun yanında azab daha hafif olur ve müşkülümüz kolaylaşırdı. Sevgilim yanımda iken ateşe ehemmiyet vermem, ayrılıktan başka her türlü üzüntü kolaydır».

Dedim : «Yeryüzünde ne yaptın ki, hakkında bu âkibete karar verildi?».

Cevap verdi : «Ben ve Semîr, cehenneme girmeden önce, cehennemi bilmiyorduk. Cehennemi bilmeyişimiz, öldükten sonra, cehennemi ziyaretê gitmemizi icap ettirdi».

Cehennemde şâirler

El-Farzadak'i gördüm. Rengi solmuş, yüzü incelmış kıvranıyordu. Onun yanında El-Ahtal, gözyaşları dökerek, ateşin alevlerine yanıyordu ve Cerîr'den şikâyet ediyordu.

«Nedir derdiniz?» dedim.

«Hicviye yüzünden büyük zararlara düştük » dediler.

Diğerleri, etraflarında hep yüzüstü yatmışlar ve hepsi gerilmiş bir halde idi. Aralarında büyük âlimler, fen adamları, feylesuf ve mütebahhirlere vardı. Orada, etrafıma bakınca düşüncesi olmayan ve cahil bir tek kimse görmedim. Şüphe yok ki, cahil olanların yeri cennetler, içinde hûrîler bulunan yüksek saraylardı. Orası, halkın kendisine uyduğu ve islâhat için çalışmış olan sayısı az kimselerden başkalarının yeridir. Ahmed el-Mütenebbî ve ihtiyar kör el Maarî, beni selâmladılar. Halbuki her iki şâir birer büyük denizdi ve yine her iki şâir, insaniyetin iftihar edeceği birer şahsiyetti. Yemin olsun ki, o çirkin, yüzünde sivilceler bulunan üzerinden asırlar geçtiği halde, şiiirleri güzelliğini ve şirinliğini muhafaza eden şâir Beşşâr'ı öfke hemen boğmak üzereydi. O daima neş'eli ve sarhoş olan Ebû Nuvas, mahzun bir halde arkalarında bulunuyordu. Büyük Hayyâm ve Dante, şâirlerin büyüğü Şekspir, onun gibiydiler. Orada bulunanların arasında İmru-ul-Kays başta duruyordu; zaten baş mevkiler pâdişahlarındır.

«Neniz var?» dedim.

Dediler: «Sebîr dağının bile tahammül edemeyeceği bir cezaya çarpıldık. Biz şiirlerimizde dinî işleri hafiflikle karşılamıştık; bundan dolayı akibetimiz fena oldu».

Hayyâm şarabı terennüm ediyor

Cemaatin ortasında, Hayyâm'ın şiir okuduğunu ve herkesi neşelendirdiğini işittim. Tesirli, yüksek bir sesle, anlayış ile gıdalanmış bir şiir parçası okuyordu:

«Ah, şarap ne güzel şeydir! Ateşlere tahammül etmemize yardım eder; hatta alevlendiği vakit bile zararı olmaz ve alevlere karşı bizi teselli eder, tuttuğu zaman nurdan başka bir şey kalmaz. Halis, eski şarap, seyredenleri sevindiren erimiş yakuta benzer ve o alevlenen ateş gibidir. Onda bu cehennemın nefesinde olan şey gibi bir şey vardır. Sonra muhakkak ki, ben iyi şaraba çok düşkünüm ve ateş ile cehennemden de nefret ediyorum. Bana şarap ver, ihtimal ki, ben onunla cehennemın verdiği ıztırdan kurtulurum. Ey şarap! Allah aşkına, imdadıma yetiş; çünkü sana muhtaç bir insanım! Sen cehennemde benim yanımda olursan, ne ateş, ne de soğuk beni korkutur».

Sokrat, cehennemde feylesuflara hitâb ediyor

Sonra, Sokrat'ın o kaynayan Cehennemde, nutuk irât ettiğini işittim; yanında, ateşin üstünde, Eflatun dikkatle onu dinliyordu ve sevinçli gibiydi. Büyük Aristoteles derin düşüncelerine dalmıştı. Sonra dünyanın yuvarlak ve dönen bir cisim olup, her nereye giderse, güneşi takip ettiğini ve bir kelebek gibi ondan ısındığını bize anlatmış olan «Kopernik», sonra bizim, üstünden pek çok asırlar geçmiş bir maymun neslinden olduğumuzu söyleyen Darwin vardı; sonra Hegel, Büchner, Lassendi ve meşhur W. Spenser; sonra Thomas, sonra Fichte ve yine onlardan Spinoza, Holbeg ve Giurandi, sonra âlim Newton ve Renan ve Rousseau ve onun gibi Voltaire vardı. Zerdüş, sonra İbn Sînâ ve o cesur ve bilgili İbn Rüşd. Sonra, işte onlardan Ebû Dulâme. Daha sonra el-Râvendî ve Nasîr el-Tûsî ve onlardan başka cemaatler de vardı. Hepsi ateşe karşı mukavemetli ve sabırlıydı. Sokrat, herkes korku ve şaşkınlık içinde iken, azimli ve üstündü, kendini korkuya kaptırmadı, ateşin menşeiini izah ettikten sonra, şu sözünde ona işaret ederek dedi:

«Ateşe karşı mukavemetimizin artması ve değişme, işlerimizin kolaylaşmasını icab ettirecektir. Muhakkak ki, bu uzak vadilerin içinde,

kendiliğinden kaynayan saf petrol membaları vardır. Onlar bazan toprakta kaybolur. O vakit ne ateş, ne yanan ve ne de yakılan kalır».

Nutkunu tamamlayınca, bağırarak onu hararetle alkışladılar ve o alkışa layıktı.

Hallâc-ı Mansûr, cehennemde Allaha hitab ederek, ona itâb ediyor

Mansûr'u, gözlerini gökyüzüne kaldırmış ve müteessir gördüm. «Sen Allahsın! Yalnız başına sen kaımsın» diyordu. «Halbuki kâinat fânidir, yok olacaktır. Sen, zat itibariyle, çok değilsin; ancak senin tecellilerin çoktur. Sen o biricik varlıksın ki, ben hayatımda, onun uçan bir kıvılcımıydım. Onun sayesinde ben zuhur ettikten sonra kayboldum; kaybolduktan sonra benim sayemde zuhur etti. Niçin benim azab çekmemi istiyorsun? Dünyada insanlardan nasibim katl edilmekti, şimdi de nasibim bu güç azap mı?»

Dedim: «Mukadder olan şey, hata bile olsa, ondan kurtuluş yoktur».

Cehennem halkından birinin, cehennem ateşini söndürmek için bir âlet icat etmesi ve harbe ait başka icatlar

Orada bir müddet kaldıktan sonra, âlimlerden biri, hiç kimsenin beklemediği bir âlet icat etti. O âlet, istediği zaman, cehennem ateşini söndürüyordu. Artık cehennem, cesetleri yakamıyordu. Bir diğeri de bir defada insanları helâk eden harikulâde bir âlet buldu. Bir başkası, insanı gizleyen ve bakanların görmeyeceği bir hale sokan başka bir âlet buldu.

Cehennemdeki gençlerden biri nutuk söylerken isyan çıktı

Nihayet, gür sesli bir genç kalkıp, onlara bir nutuk söyledi. Binlerce insan onun etrafını aldı, hepsi heyecanlı idi.

Dedi: «Ey halkımız, cehennem size zulûm edenlerle doldu, onun için isyan ediniz».

Dedi: «Ey halkımız, vaziyetin fenadan daha fenaya, felâkete doğru gittiğini görüyorum. Ey insanlar, siz zulûmlerin, devlerin bile kaldıramıyacakları kadar ağırlığını yüklediniz. Ey insanlar, sabırla tahammül ettiğiniz şeyler, muhakkak çok bir şeydir, dedi.

Ey insanlar, şüphe yok ki, biz zulûmlerin en fenasına çarpıldık; o halde niçin isyan etmiyoruz? dedi.

Küfretmelerini Allah'ın emretmiş olduğu kimselerin, ölümleri yakla-

şıp, yanlarına gelirken, mecbur olduğu bir küfre düşüp, bir anlık küfür yüzünden ebediyen cehennemde kalması doğru müdür?.

Ey insanlar! Korkmayınız, tahammül ettiğiniz bu meşakkatlerden deha üstün bir meşakkat olamaz, dedi.

Arkadaşlar, cesur olunuz! Ancak cesur kimseler, uzak emellerine nâil olmuşlardır. Muhakkak ki insanlar arasında ancak büyük emelleri ile büyük olanlar cihatta muvaffak oldular. Bugün siz, cehennemde esirsiniz; fakat hürriyetinizi ancak kendiniz elde edebilirsiniz. Zulmetmiş olan kuvvete, kuvvet ile mukavemet ediniz; zaman da kuvvetlinin yardımcısıdır. Siz bugün ekseriyeti teşkil ediyorsunuz, halbuki bekçilerinizin sayısı azdır. Onların nelerinden korkalım? Biz onlara karşı birleşirsek büyük bir topluluk teşkil ederiz.

Ey insanlar! Zorla elimizden alınmış olan hakları müdafaa ediniz! Sayısı çok olan galip gelecektir. Kötülük ve musibet, cehennem halkı, sevinç de cennette oturan kimseler için midir? Bizim yerimiz cehennem dibi de; onların ki cennetlerin en yüksek yerlerindeki saraylar mı? Bütün bu başımıza gelen, azap emirleri semada bulunandan çıkıyor; muhakkak ki, hüküm verenler sizin hakkınızda âdil davranmadılar. Onların kalpleri sanki taştandır. Şüphe yok ki, onlar size zulmün son derecesini yaptılar. Halbuki işkence yapmalarına ne sebep vardı? Biz dünyamızda çeşit çeşit ilimlere hizmet etmiştik, mükâfat olarak mı cehenneme geldik? Orada nasibimiz cefa ve öldürülmek idi; sonra da, burada sonsuz azap mı olacak?».

Cehennem halkından bir gürültüdür yükseldi, cehennem vadisi ve ateş ondan titredi. Yemin ederim ki, cehennemdekiler birbirine karıştı, üstünden garp rüzgârı geçmiş büyük denizlere benzedi. Cehennemin ateşini söndürdüler, kaderin hükmünü icra edemediği bir fitne koptu. Cehennemdeki isyan, arşı titretmişti ve az kalsın gökler bundan sarılabilecekti. Harp techizatı kuşandı, tedbirlerin tamamladığı bir intizam içinde yürüdüler. Cehennemin her tarafından, intikam almak için, satırlara benzeyen saflar halinde ilerlediler. Yüksek sesle liyâkatli insanlara tesir edecek marşlar söylüyorlardı.

El-Maarrî ve halk

Maarî: «Hakkınızı gasbettiiler, ey halk isyan ediniz! Çünkü hakların gasbedilmesi büyük bir zulümdür!». dedi,

Halk: «Hakkımızı gasbettiiler ve bize insaf etmediler. Biz ancak haklarımız için isyan ediyoruz».

Maarrî: «Sizin için, ateş içinde kerpiçten kulübeler yapılmış, hal-
buki aptallar için, cennette saraylar var».

Halk: «Hakkımızı gasbettiler ve bize insaf etmediler! Biz ancak haklarımız için isyan ediyoruz».

Maarrî: «Eğer boyun eğerseniz, asırlar boyunca, cehennemden başka bir nasibiniz olmayacaktır!»

Halk: «Hakkımızı gasbettiler ve bize insaf etmediler! Biz ancak haklarımız için isyan ediyoruz».

Maarrî: «İnsanın hayatı, mücadeleden başka bir şey değildir, yalnız mezarlar sükûneti tercih eder!»

Halk: «Hakkımızı gasbettiler ve bize insaf etmediler. Biz ancak haklarımız için isyan ediyoruz!»

Maarrî: «Ateş, şuuruları, duyguları yükselmiş kimseler içindir; ne kötü bir akibet!»

Halk: «Hakkımızı gasbettiler ve bize insaf etmediler! Biz ancak haklarımız için isyan ediyoruz».

Zebânîler ile cehennem halkı arasında harp

Yemin olsun ki, ateş zebânîleri, hepsi korku içinde olarak, onlara karşı geldi. Cehennem içinde hiç bir harpte eşi görülmemiş şiddette bir harp başladı. Kadınlar erkeklere, erkekler de kadınlara yardım etti. Onlar, ne hücum, ne de baskın yapanlara bakıyorlardı ve hepsi cesaretli idi. Yemin ederim ki, karınlar deşiliyor, başlar uçuyordu.

*Şeytanların cehennem halkına, meleklerin de zebânîlere yardıma
gelmeleri ve aralarındaki savaş, bu savaşın ta'sifi, melek
ordusunun yenilmesi*

Sonra şeytanlar, onlara yardım için, geldiler ve isyan etmiş şeytanların ordusu küçük değildi. Şeytanların kumandanı İblis'di; İblis her nerede olursa olsun kuvvetlidir. Arş meleklerinden kalabalık bir hey'et asayiş iade etmek üzere geldi. Meleklerle kumanda eden o yorulup korkmayan Azraîl'di. Bu harp saf saf beyaz meleklerle, yine saf saf siyah şeytanlar arasında kopmuştu. Biri ateş, öteki nur olan iki ordu, cehennem üstünde karşılaştı. En ulu dağların ve en büyük denizlerin çarpışması gibi çarpıştılar. Yaralıların feryatları arşa kadar yükseliyor, boğuşanların yaraları kanıyor, iki taraf birbirine yıldırımlar atıyor, öldürme ve vuruşma şiddetleniyordu. Ateşinden taşların eridiği sert fırtınalar ve toz toprak bulutları ile savaştılar. Sesiyle kalp-

teki kanı bile kaynatan şimşeklerle, gök gürültüleriyle harp ettiler; suyu yakıcı olan denizleri kuvvetle ordunun üstüne atarak, harp ettiler; dağları kuru kabuklar gibi, ellerine alıp birbiri ardınca atarak harp ettiler; hararetinden denizleri ve nehirleri harekete getiren yanar dağların lâvlariyle harp ettiler.

Harp devam ederken, sükûnette kaldıktan sonra, Rabbimin arşına sarsıldı. Semalar çökmek ve yıldızlar da batmak üzereydi. İlk zamanlarda harp berabere idi; açık ve parlak zafer henüz görünmüyordu. Sonra seyredenler, melekler ordusunun kovalandığını açıkça gördüler. Onlar, geceleyin, parlak sabah görününceye kadar, kalelerine sürüldüler. Cehennem halkının harpteki zaferleri, şeytanların yardımı ile, tamamlandı ve onlar, nihayet, tahammül etmekte oldukları o azaptan kurtuldular ve sevinç geldi. Fikirler ve tedbirler, harp hakkında hüküm vermeden önce, onun derinliklerine dalmadılar.

Cehennem halkının, şeytanların sırtlarında, cennete doğru uçmaları ve oraya girmeleri

Sonra, şeytanların sırtları üstünde, kartalların uçuşu gibi, hafiflikle uçtular. Cennete girmek istiyorlardı. Oraya vardıkları zaman, aralarında kısa bir çarpışma oldu. Sonra orada galip geldiler; vicdanın, aklın ve zaferin icap ettirdiği şeyleri yapmağa başladılar. Orada bulunan aptalları kovdular ve yüksek sarayları işgal ettiler. Onlar ne güzel saraylardı! Onlardan yalnız, hürmete lâyık olan iyi ve doğru kimselere dokunmadılar. Rıdvan ve Rıdvan'ın adamlarından bir kalabalık, kendilerini kurtarmak için, sür'atle kaçtılar. Onlar (cehennem halkı), zaferleri için bir toplantı yaptılar; arkasından pek çok sesler yayıldı: Bu asırların uzun tekerrürleri arasında meydana getirdiği en büyük inkilâptı.

*
* * *

Sabahleyin uykuymdan uyandım; bir de baktım ki, güneş gökyüzünde parlıyor. Meğerse, bu hadise, hakikatte baklanın hasıl ettiği rüyadan başka bir şey değilmiş.